
Iz povijesti političkih ideja

Bilješka

Napomena o patriotizmu, domovini i nacionalizmu

ZVONKO POSAVEC*

Ovdje prevedeni i objavljeni članci tematiziraju probleme patriotizma, domovine, političkog i postnacionalnog ideniteta, povijesnog iskustva i pripadnosti državi. S obzirom na učestale rasprave u hrvatskoj javnosti o domoljublju, domovini i Domovinskom ratu, smatrali smo korisnim omogućiti uvid u tekstove što su proizašli iz relativno sličnih njemačkih povijesnih iskustava te usporedbu njemačkog i hrvatskog suočavanja s prošlošću kao aktuelnog političkog problema današnjice.

Kako Njemačka tako i Hrvatska iskusile su i desni i lijevi totalitarizam. Ipak, za razliku od Njemačke, gdje su “sve skupine njemačkog društva, koliko im god inače bile suprotne pozicije, jedinstvene u odbijanju nacionalsocijalističkog režima” (Isensee), u Hrvatskoj je desnica pokušala nametnuti shvaćanje da je totalitarni ustaški režim bio opravdan povijesni oblik u slijedu stvaranja hrvatske države.

U strahu od države i njezina terora u doba vladavine nacionalsocijalizma Nijemci su s velikom skepsom gledali na identifikaciju s državom te su razvili stanovitu “bezdomovinsku identifikaciju”, naime identifikaciju s ustavom. Postoji samo toliko države koliko je u njoj ustava – glasi poznati stav njemačkih pravnika. U Hrvatskoj vladajući politički krugovi, kako lijevi tako i desni, nastoje usmjeriti građanstvo prema identifikaciji s državom. Ma kakva država bila, glavno je da je hrvatska država. Takvim usmjerenjem bude se velike patriotske strasti kojima se, bar na određeno vrijeme, mogu premostiti goleme razlike među hrvatskim građanima kao i različite dobiti koje su stekli stvaranjem nacionalne države.

Patriotizam ovisi o karakteru i kvaliteti političkog tijela prema kojem je usmjeren te o principu homogenizacije na kojem počiva politička zajednica. Dok je zavičaj nešto što svakom čovjeku pripada (“zavičaj je tamo odakle izviremo” – kaže T. S. Eliot), premda ni on nije “jednostavna prirodna, fizička činjenica” (Sternberger), kod domovine su u igri “duhovne sastavnice”, moralna i politička određenja i razlikovanja. Osnovna je teza Sternbergera da nam zbilja domovine nije dana nego zadana, ona zahtijeva zrele građane koji su voljni sudjelovati u njezinome zbiljskom ustavu. Slobodno i zrelo sudjelovanje građana u zbiljskom ustavu države moguće je samo u republikanskom (demokratskom) poretku. Despocije, kao što je rekao La Bruyere, uništavaju domovinu, jer oduzimaju razloge i smisao sudjelovanja građana u zajedničkim poslovima. “Despocija

* *Zvonko Posavec*, redovni profesor Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu na predmetu političke teorije i političke institucije.

uništava domovinu upravo zato što uništava slobodu i zrelost svojih građana”, jer bi “domovina trebala biti upravo ono zajedničko, zajedničko polje i zajednička zadaća svojih državljana, i zato što u njoj ne može biti vrhovništva i podanika, niti onih gore i onih dolje. Samo slobodno, dragovoljno pripadanje može biti pravi osjećajni odnos pojedinca prema domovini, samo građanski ustav može biti domovinski ustav” (Sternberger). Dakle, bez slobode i jednakosti građana nema ni pravog domoljublja. Nažalost, u Njemačkoj je izraz “domovinski” nastao u antidemokratskim, feudalnim i monarhističkim skupinama, koje su uzurpirale domovinu. Zloslutne “domovinske udruge”, koje su okupljale vojne plaćenike, profiterne, zavjerenike i političke ubojice, prisvojile su patriotizam i tako ga diskvalificirale. U despotiji nema patriotizma, nego postoje samo povlastice koje despot dodjeljuje svojim podanicima, da bi nepovlaštene mogao nemilosrdno gnječiti. Svaka sličnost s hrvatskom situacijom samo je slučajna. Stoga, u smislu Sternbergera, “pojam domovine ozbiljuje se tek u njezinom slobodnom ustavu – ne samo u pisanome, nego u živome ustavu, u kojemu se svi nalazimo kao građani ove zemlje, i u njemu svakodnevno sudjelujemo i dalje ga izgrađujemo”.

Nema sumnje da je nacionalizam bio najjači oblik kolektivnog identiteta od kraja 18. stoljeća. Nacionalni identitet i homogenost nastoje pod svaku cijenu stvoriti svoju državu. Tu tendenciju možemo pratiti od početka 19. stoljeća sve do naših dana. Ona je prouzročila nečuvene patnje, jer u zbilji nema nacionalno homogenog stanovništva. Ipak, u svojoj kasnoj fazi nacionalizam je proizveo stabilne političke poretke, koji su preko temeljnih prava heterogenom stanovništvu osigurale prostore slobode i jednakosti. “Tek je integralni nacionalizam, utjelovljen u Hitleru i Mussoliniju, uništio nestalnu ravnotežu i nacionalni egoizam posve izvukao iz vezanosti za univerzalistička počela demokratske ustavne države”, kaže Habermas. Nakon katastrofalnih posljedica integralnog nacionalizma došlo je doba otrežnjenja u kojem se politički identitet odvaja od pozadine “nacionalnopovijesno centrirane prošlosti. Univerzalistički sadržaj jednog oblika patriotizma što se kristalizirao oko demokratske ustavne države nije više fiksiran na pobjedničke kontinuitete; on je nespojiv sa sekundarnom izvornošću povijesne svijesti, koja ostaje neuidavna za duboku ambivalentnost svake tradicije, za lanac nepopravljivoga, barbarsku tamnu stranu svih dosadašnjih kulturnih dostignuća” (Habermas). Patologija nacionalnog identiteta znači za Habermasa ujedno i potrebu za utemeljenjem “postnacionalnog identiteta” koji se odnosi na ustavnu državu, a ona slabi partikularističke elemente izražene u nacionalističkoj svijesti.

Dolf Sternberger, Jürgen Habermas i Josef Isensee ključne su ličnosti duhovne scene poslijeratne Njemačke i na različite načine izražavaju dvojbe oko njenog daljnjeg razvitka. Članak Dolf Sternbergera “Begriff des Vaterlandes” izvorno je objavljen u časopisu *Wandlungen*, 2. god., broj 6/1947., a ovdje je preveden iz knjige sabranih članak Dolf Sternbergera “*Ich wünschte ein Bürger zu sein*”. *Neun Versuche über den Staat*, Suhrkamp, Frankfurt/Main, 1967., str. 20-50. Članak Jürgena Habermasa “Geschichtsbewußtsein und posttraditionale Identität” preveden je iz knjige *Eine Art Schadensabwicklung*, Suhrkamp, Frankfurt/Main, 1987., str. 159-179, a članak Josefa Isenseea prenosimo iz zbirke *Wirklichkeit als Tabu*, Oldenburg, München, 1986., str. 11-36, koju je uredio Armin Mohler.